

ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІДМІНКОВИХ ФОРМ ІМЕННИКА В ЗАПЕРЕЧНИХ КОНСТРУКЦІЯХ: РОДОВИЙ ЧИ ЗНАХІДНИЙ

Проаналізовано неоднакове вживання генетива й акузатива при запереченні у слов'янських мовах. Встановлено, що в українській мові віддавна наявна тенденція до співдії родового і знахідного відмінків у заперечних конструкціях, у яких вони між собою конкурували. Утім, і до сьогодні тривають дискусії щодо вживання акузатива. На підставі писемних пам'яток української мови, діалектних та художніх текстів простежено особливості функціонування генетива та акузатива при запереченні.

Ключові слова: літературна норма, пам'ятки української мови, діалект, заперечна конструкція, дієслово, родовий відмінок (генетив), знахідний відмінок (акузатив), об'єкт дії.

Проанализировано неодинаковое использование генетива и аккузатива в отрицательных конструкциях в славянских языках. Доказано, что в украинском языке издревле существовала тенденция использовать родительный и винительный падежи в отрицательных конструкциях, в которых они между собой конкурировали. Однако до сих пор дискутируется вопрос об употреблении аккузатива. На материале письменных документов украинского языка, диалектных и художественных текстов прослежены особенности функционирования родительного и винительного падежей при отрицании.

Ключевые слова: литературная норма, памятники украинского языка, диалект, отрицательная конструкция, глагол, родительный падеж (генетив), винительный падеж (акузатив), объект действия.

In this article the presence of different usage of genitive and accusative in negative constructions in Slavic languages is analyzed. It was found in the Ukrainian language long ago there was a tendency for joint action of genitive and accusative in negative constructions in which they competed with each other. However, until now in Ukrainian linguistics discussions are being held about using in this situation the accusative case. On the basis of written records, the dialect and literary texts are traced to the peculiarities of genitive and accusative with negative constructions in Ukrainian language.

Keywords: literary norm sights Ukrainian language, dialect, negative structure, verb, genitive (genetive), accusative (accusative), the object of action.

У ХХ – на початку ХХІ ст. лінгвісти звернули увагу на особливості вживання родового та знахідного відмінків у заперечних конструкціях у загальнослов'янському контексті та в кожній слов'янській мові

зокрема [див.: 2; 10; 20; 21]. На думку Є. Тимченка, «въ словянскихъ языкахъ, а также въ литовском; латышскомъ и отчасти готскомъ и средне-верхне-нѣмецкомъ, если отрицаніе относится къ мысли ціелаго предложенія, то дополненіе при глаголахъ дѣйствительныхъ стоитъ не въ винительномъ, а въ родительномъ падежѣ» [17, с. 144]. Згодом Л. Булаховський зауважив, що «слов'янські та балтійські мови широко вживають родовий відмінок при запереченні, що дає привід деяким ученим (О. Томсону, І. Ендзеліну) бачити в такому вживанні явище вже слов'яно-балтійської доби. Родовий відмінок основ на -о слов'янських мов морфологічно становить, принаймні почасти, [...] відмінка із значенням віддалення, відштовхування тощо від чогось. Таке значення, природно, легко зв'язалося саме з запереченням, зумовивши відповідні синтаксичні конструкції» [1, с. 555].

У сучасній українській мові літературною нормою прийнято вважати вживання *родового відмінка замість знахідного* в заперечних конструкціях [3; 4; див. також: СУМ 2001*; СУМ 2001; СУЛМ 2011 тощо], утім, у поєднанні дієслова із заперечною часткою не помічено тенденцію взаємозаміни акузатива та генетива.

Мета цієї розвідки – репрезентувати використання родового та знахідного відмінків у заперечних конструкціях на загальнослов'янському тлі, а також виявити особливості їх функціонування в українській мові. *Актуальність* нашого дослідження зумовлено тим, що в українському мовознавстві до сьогодні тривають дискусії щодо доцільності використання знахідного відмінка при запереченні.

Потрібно наголосити, що в багатьох слов'янських мовах іменник при запереченні представлено формою родового відмінка. Чимало прикладів зафіксовано в *польській* мові: *Nie ma/było/będzie szynki, owoców; Janka nie ma/było/ będzie na wykładzie; Konrad pijanej nie dzielił biesiady; Nie tam czasu nic czytać; Czego potrzebujesz, duszyczko?; Dziś nam szlachectwa przeczą; Nie widziałem wczoraj Ewy; Nie czytałem jeszcze tej książki* [20, с. 435–436; 21, с. 310–311]. Генетив послідовно репрезентовано в *словенській* мові, наприклад: *Matijaž nima sestre; Ničesar ti ne bom povedal; Bele moke nimamo več; Takih reči mi ni treba praviti*. Виявлено утім, і поодинокі випадки функціонування знахідного

---

* Тут і далі повні назви граматик української мови див. за виданням: Заневич О. Українська мова XVI–XVII ст. : дієслово. Семантика, перехідність, об'єкт : монографія / О. Заневич. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015. – С. 250–259 (Сер. «Історія мови»).

відмінка в розмовній словенській: *To se ne sme pozabiti* замість: *Tega se ne sme pozabiti* [20, с. 436]. Натомість у лужицьких мовах родовий відмінок є факультативним варіантом знахідного. Для прикладу, у **верхньолужицькій** мові використання генетива, переважно пов'язано з певними дієсловами (наприклад, *мати*): *Swojego satoka a domčka nihdže nima; Swój statok a domčk nihdže nima*; у **нижньолужицькій** – із уживанням виразів *ani i nic*: *Wona rada spěwašo, lěcrownož žeden mocny głos njemějašo; njepowědašo won žednogo słowka serbski* [20, с. 439].

У чеській, словацькій, сербській та хорватській мовах родовий відмінок у заперечних конструкціях виходить з ужитку й умови його використання ідентичні наявним у лужицьких мовах, наприклад: *Nemám peňez, Nezastává žádného významného postavení* (чеською); *nechciet' kávu, nemá' zmyslu, ...nemal ani začiatku, ani konca* (словацькою); *ne obracáti pažnje, ne igrati nikakve uloge, nema revolvera* (сербською, хорватською) [20, с. 439–440]. Дослідники вважають, що використання генетива в **чеській** мові має книжний характер і постає ознакою стилістики (найбільш продуктивний в ареалі східної частини Моравії та східної Чехії). Щодо **сербської** мови, то родовий відмінок, який є «маркованою формою, а його вживання вказує на неозначеність, узагальненість» [10, с. 120], майже повністю замінено знахідним. Схожа ситуація і в **хорватській** мові, щоправда частотність використання родового із запереченням тут вища, ніж у сербській [20, с. 440].

У **білоруській** мові здебільшого не існує семантичної відмінності між використанням об'єкта дії в родовому чи знахідному при запереченні (*не спаткаў сястры – не спаткаў сястру, не допісаў пісьма – не допісаў пісьмо*) [6, с. 303]. Утім, у виборі конкретної відмінкової форми простежено певну закономірність. Акузатив наявний, коли: 1) увагу мовця зосереджено на об'єкті; 2) об'єкт виражено власною назвою; 3) об'єкт у препозиції до дієслова із запереченням. Натомість форму родового відмінка зазвичай ужито: 1) у заперечних реченнях з часткою *ні*; 2) з дієсловами на позначення мислення, сприйняття, бажання; 3) в усталених сполуках з абстрактними іменниками: *З першага дня не ўзлюбілі Верамейчыкі Зою; Твар не хаваю од ветру; Лабановіч ужо не мог змяніць тон – Тады ніякага апраўдання нічаму я не шукаў; Ні днём ні ноччу ад турбот спакою ён не мае* [6, с. 438–439].

Для **російської** мови властиво співіснування форм родового і знахідного, утім, характерна риса офіційної мови – використання генетива.

Потрібно зазначити, що іменник у формі родового відмінка при запереченні вживають тоді, коли прямий додаток позначає об'єкт сприйняття, очікування, бажання. В інших випадках можливе вживання і родового, і знахідного відмінків, а іноді перевагу надано саме акузативу, якщо прямий додаток: 1) у препозиції до дієслова з *не*: *Мать свою он не помнил*; 2) позначає предмет, про який уже йшлося: *Я больше не встречал эту девушку*; 3) залежить від дієслова, що входить до складеного дієслівного присудка: *Мы не догадались написать записку* [7, с. 562–563; 20, с. 437].

Родовий при запереченні в *українській* мові, порівняно з російською, представлено значно ширше [див.: 11, с. 204; пор.: 20, с. 438]. Відмінності використання генетива та акузатива в українській та російській мовах докладно обґрунтував Є. Тимченко, зауваживши, що «въ первомъ [великорусскомъ] различіе винительнаго и родительнаго при глаголе съ отрицаніемъ, можетъ быть, еще чувствуется, тогда какъ во второмъ [малорусскомъ] оно не сознается, и было бы безразлично сказать съ винительнымъ: *Ой піду я на Будилів, на тоту Сучаву, Поки буду, не забуду дівчину чорняву* (Е. Зб. XVII, с. 29), или съ родительнымъ, наприклад: *Хоть коня немає, то кінь другий буде; Я своєї дівчиноньки повік не забуду* (Метл., с. 27), если бы винительный въ первыхъ случаяхъ не былъ болѣе удобень по требованію рифмы и размера (коломийка)» [17, с. 156].

На думку лінгвістів, використання родового відмінка передбачено за таких умов: 1) при незмінних заперечних словах *нема*, *немає*; 2) у заперечних реченнях, де значення минулого часу передано сполукою *не було*, а значення майбутнього часу – сполукою *не буде*; 3) якщо наявне заперечення (частка *ні* як самостійна одиниця чи як префікс у складі слів); *Не читає ні газет, ні журналів; Ніхто цього браслета не брав до рук*; 4) якщо вказано на частину від цілого: *не приніс води*; 5) якщо наявні дієслова зі значенням сприйняття, думки, бажання (*бачити, чути, думати, знати, хотіти, розуміти, бажати та ін.*): *Не чув в її словах жалю*; 6) якщо в ролі додатка вжито абстрактний іменник: *Я не шукаю веселоців*; 7) у сталих сполуках з наявними в них абстрактними іменниками: *не вживати заходів, не брати участі, не мати спокою, не викликати довіри* тощо [4, с. 47; 16, с. 218].

Продуктивність родового відмінка в заперечних конструкціях виявлено і в пам'ятках української мови, наприклад: *гостѣ не принево-*

лити но куда хочеть туды поидеть (Грамота, 1361) [цит. за: 12, с. 186]. Професор Булаховський Л. зазначає про таку тенденцію навіть і в тих випадках, коли «словом керує інфінітив, що тільки прилягає до дієслова (переважно службового) із запереченням: *аще поѣхати бѣше Обрину. не дадѣше въпрѣчи коня ни волу* (Іпат., 6); *Даниль же не хотѣ оставити матери своєї* (Іпат., 727); *а пан игнат облазницькій. не могли подперети свѣдки. и очистити своих листовъ* (грамота кн. Ф. Любартовича, 1421)» [1, с. 555–556]. У документах XIV–XVII ст. керування допускало «обидва варіанти – знахідний та родовий відмінок – і, здається, без будь-якої переваги того чи іншого з них. Порядок слів мало впливав на диференціацію відмінків» [9, с. 133], хоча в універсалах і листах Б. Хмельницького в заперечних реченнях об'єкт дії здебільшого вживано в родовому відмінку: *и до тыхъ часъ отъ безбожныхъ арианъ покою не маемъ* (8. VI. 1648); *абысте жодной... и наименшой кривды чинити – не важилися* (5. XII. 1651) [11, с. 204]. Отже, генетивні та акузативні конструкції із часткою *не* поширені в пам'ятках української мови XVI–XVII ст. Щодо частотності вживання, то знахідний відмінок при запереченні значно поступається родовому – виявлено заміну акузативної форми іменників на генетивну: *встрѣже волосы – не бѣдете стричъ волосовъ; учинил єсми книги – книг не друковали; млынъ зопсовано – млына не подтопил; косити сѣно было винни – прѣтати сѣна не повинни; справы пошарпали – не перетисѣй справъ* тощо [див. також: 8; 15].

Зауважимо, що теоретичні узагальнення про використання родового та знахідного відмінків у заперечних конструкціях репрезентовано в граматиках та мовознавчих працях кінця XIX – першої половини XX ст. Зокрема, особливості функціонування відмінків при запереченні досліджували С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер, В. Коцовський та І. Огоновський, Є. Тимченко, В. Сімович, О. Синявський, П. Горецький та І. Шаля, М. Перегінець [14]. Згодом над цією проблемою працювали Ю. Шевельов [18], О. Курило та І. Вихованець [2; 3; 4; 5], принагідно – Б. Кулик.

Грунтовно проаналізували вживання відмінків при запереченні С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер. Дослідники наголосили на закономірності переходу акузатива в генетив: *Чую слова, а не розумію змислу; На місяці нема людей; Причин годі найти; Хто не звик правди поважати, той завсѣди ласий панувати* (См.-Ст., Гарт. Гр. 1893, с. 146).

Згодом подали випадки, у яких після *не*, крім родового відмінка, можна вживати і знахідний – зосередили увагу на використанні таких конструкцій у поетичних творах, особливо в Ю. Федьковича: *Не покрийть Україну червоні жупани; Душа не віщує своє горе; У нас великі приправи не найдете; Серед пилипівки скрипку не можна навіть зачепити* (См.-Ст., Гарт. Гр. 1907, с. 179; См.-Ст., Гарт. Гр. 1914, с. 130; См.-Ст., Гарт. Гр. 1928, с. 136; См.-Ст., Гарт. Гр. 1919, с. 179). У німецькомовній праці С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера «Grammatik der Ruthenischen (Ukrainischen) sprache» (1913) зазначено, що в конструкціях *Не покрийть Україну червоні жупани; Душа не віщує своє горе; Не перекручуй мої слова; Я не беру з собою кожух* смислове поле речень дещо змінюється, оскільки основне навантаження падає на іменники *Україна, горе, слова, кожух* (См.-Ст., Гарт. Гр. 1913, с. 392).

Якщо в шкільних граматиках подано використання знахідного відмінка при запереченні в *пре-* та *постпозиції* до простого чи складеного присудка, то в науковій граматиці С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер допускали вживання знахідного відмінка при запереченні лише у випадках, коли об'єкт дії був у *постпозиції* до присудка. Натомість уживання об'єкта дії в акузативі в *препозиції* до дієслова із часткою *не* дослідники кваліфікували як формальність, наприклад: *У нас великі приправи не найдете. Серед пилипівки скрипку не можна навіть зачепити. Свою жінку я ніколи й не бачу* (См.-Ст., Гарт. Гр. 1913, с. 392). Отже, мовознавці виділили такі основні чинники вживання акузатива при запереченні: 1) стиль мови (праці 1907, 1913, 1914 рр.); 2) порядок слів та семантика дієслова й залежного іменника (праці 1907, 1913, 1914, 1928 рр.).

Паралельне функціонування родового й знахідного відмінків у заперечних конструкціях репрезентовано і в «Методичній граматиці української мови» (1900) В. Коцовського та І. Огоновського (*чесний ненавидить зраду – або зради; лихо не любить добра*) (Коц., Огон. Гр. 1900, с. 79), і в «Граматиці української мови» (1914) І. Нечуя-Левицького (*ти не позичив книжку і папір, а я не позичав нікому книжки й паперу; ми годуємо кабана й вівцю на заріз, а ви не годуєте ні кабана, ні льохи*) (Нечуй-Лев. Гр. 1914, с. 12).

У «Граматиці української мови для самонавчання» (1921) В. Сімович зазначив такі умови вживання родового відмінка при запереченні: 1) після перехідних дієслів заперечних: *Не любиш правди* (Тобілевич); *Не кидай матері!* (Шевченко); 2) після присудків, які містять

заперечення думки, наприклад: *Боронити му* [= не давати му] *вступу до вас спижевими шпичками* (Франко); *Тільки одної слави бережи ся* [щоб не кинув на тебе хто] (Збірн. Чубинського); *Пішла кудись: сіней забула замкнути* [= не замкнула] (М. Вовчок); 3) у безпідметових реченнях: *Такого ще поганця не було* (Глібів); *Хто пізно встає, тому хліба не стає* (нар. припов.); *Ані виду видати, ані чутки чувати!* (нар. погов.); *Час приходить умірати, нікому поради дати* (нар. пісня)» (Сім. Гр. 1921, с. 468). Утім, мовознавець зауважив, що знахідний відмінок при запереченні також можливий і «то головню тоді, коли лад слів у реченні такий, що предмет стоїть перед дієсловом, н. пр.: *Я рідну Україну не проміняю на чужину* (Глібів), пор.: *Не вимили біле личко слізеньки дівочі..., не розплете білу косу, хустку не зав'яже* (Шевченко); *Чому мені Бог не дав сестру* (Федькович); *Твій син не по-дав імя своє в неславу* (Франко); *Ярема не клене долю* (Шевченко); *Ту перлину не дістати ні з печер землі, ні з моря* (Самійленко); *Не молила ся за мене, поклони не біла моя мати* (Шевченка); *Одна, тай ту не буду бачить* (Тобілевич); *У нас великі приправи не найдете* (Федькович); *А її саму не обмовляють, не прозивають* (Маковей); *Жаданий спокій мій ти не тривож, дикий серця пал не воружи* (Черкасенко) (Сім. Гр. 1921, с. 373–374).

На вживання акузатива в заперечних конструкціях звернули увагу згодом П. Горецький, І. Шаля, О. Синявський та П. Ковалів, стверджуючи, що заміна знахідних відмінків на родові не обов'язкова, і в українській мові досить часто буває знахідний і при *не*, наприклад: *Не перекручуй мої слова* (нар. опов.); *Не захотів узяти другу жінку* (Кв.-Осн.); *Не покриють Україну червоні жупани* (Т. Шевч.); *Хто й не любив покійну, так і той плакав* (Грінченко); *А пастки ставити і невід затягати не вмів* (Леся Українка) (Гор., Шаля УМ 1929, с. 170; Син. Порадник 1922, с. 114; Син. Норми 1931, с. 244; Син. Норми 1941, с. 240; Ков. Гр. 1946, с. 90–91). Генетивна та акузативна конструкції, як зазначила О. Курило, «хоч здебільшого й не різняться значінням, інколи проте можуть мати різні відтінки» (Кур. Уваги 1960, с. 73). Дослідниця виокремила умови, за якими слід надавати перевагу акузативним формам при запереченні: 1) якщо «дієслово з запереченням або об'єкт, що при дієслові з запереченням, має на собі психічний наголос. [...] Причому заперечній чинності може бути протиставлена друга, незаперечна чинність: *Не грай пісню, а співай її*; 2) об'єктові, що має на собі психічний наголос у фразі, також і наголошеному

атрибутові, що з об'єктом зв'язаний, може бути протиставлений другий об'єкт чи атрибут: *Не вловили долю, а вловили щуку*; 3) якщо відсутнє протиставлення у другому реченні чи слові, але з контексту можна про нього здогадатися; 4) залежно від *ритму* (переважно у приказках) або від *ритму* та *рими* (у піснях)» (Кур. Уваги 1960, с. 73).

Уже Ю. Шевельов зауважив, що в заперечних конструкціях об'єкт переважно ставиться в родовому відмінку, утім, «досить часто, особливо в усній мові, лишається знахідний відмінок, наприклад: *Ніколи, ніколи, ніколи не вгледити кохану, юначе* (Малишко); *Не вернеться чорнобривий, та не привітає, не розплете довгу косу, хустину не зав'яже* (Шевченко)» [18, с. 204]. Акузатив при запереченні, на думку мовознавця, загалом більше акцентує на самому об'єкті, натомість генетив на перший план ставить заперечення як таке: *Він не читав книжку – Він не читав книжки*.

Згодом Б. Кулик зазначає, що основна форма вираження додатка при запереченні – родовий відмінок; це засвідчено в народній творчості – у казках, прислів'ях, піснях, а також у поезіях, близьких за своїм стилем до народної творчості. Утім, на думку дослідника, прямі додатки можна вживати у формі родового і знахідного відмінків при заперечних присудках як рівнозначні – *Законів боротьби нікому не зламати, закони материнства не перемінять*) або як відмінні через лексико-граматичні і стилістичні чинники – *Не взяв сало* (все) і *Не взяв сала* (у неозначеній кількості) (Кул. Курс 1961, с. 69–70).

У сучасному українському літературному вжитку спостерігаємо такі тенденції щодо доцільності використання знахідного відмінка в заперечних конструкціях: 1) назви конкретних предметів уживаніші в названій конструкції ніж назви абстрактних понять: *Мати й бабуса не схвалювали цієї моєї витівки* (Сміл.) – *Неситий не виоре на дні моря поле* (Шевченко); 2) властивіше дієсловом фізичної дії [2, с. 20; 13, с. 67–68 тощо]. Лише акузатив потрібно використовувати, якщо: а) указано конкретний предмет або точно визначено число: *Він не додав мені сто карбованців*; б) додаток – іменник – назва істоти: *Хвороба ще довго не покидала дівчинку*; в) додаток стоїть у препозиції до дієслова: *Хату не замів* (але: *не замів хати*); г) додаток залежить від інфінітива, який уходить до складеного дієслівного присудка: *Учень не встиг написати твір* (але: *не написав твору*) [16, с. 218; див. також: 2, с. 25; 13, с. 68–69].

Українські мовознавці акцентують увагу на диференціації щодо використання обох відмінків, зокрема за допомогою родового при

перехідних дієсловах з заперечною часткою *не* передають неозначеність об'єкта, а за допомогою знахідного – його окресленість, означеність, пор.: *Щоб віршів не писати в темноті* (Павличко); *Смертоносним попелом палубу їхню не засипало* (Гончар) [2, с. 25; 3, с. 193; 5, с. 209; 13, с. 69].

Неоднорідно представлено використання генетива та акузатива при запереченні на українському діалектному просторі. Так, у південно-східному наріччі спостерігаємо заміну знахідного відмінка родовим, наприклад: *І дурна я, тошо я, бачите, я документів не збирала* (7, с. 32); *Раньше гребішків не було* (7, с. 49); *Ну а телиця що ж? Молока не дає* (7, с. 55); *Я жита не жала, чесний хрест держала* (7, с. 57); *Німці [...] курей не брали, їх кормили; їли, щоб спасти свою душу, ну не спасли оце душі* (7, с. 59); *Я росла, сказать, розкошів не бачила* (7, с. 80). Натомість у говірках південно-західного наріччя це явище репрезентовано непослідовно. Зокрема зафіксовано заперечні конструкції з генетивом: *Ей не піду на войну, ей бо я не мам коня* (5, с. 46); *Мої млади часи, ей, не ужили краси; Капелюша не мам, ей, ани при нім перка, и палички не мам, гей, чым я буду черкав* (5, с. 56); *Ци буде що з того, ци-ле ні, не жалій серденька ты мені* (10, с. 56); *Я бым тебе переночувала, жебы я ся зрады не бояла* (10, с. 82); *Гуски не пекли; не било такого їденя; свахи не видно; не мав від нікого ньякої приємності; шлюба не берут* (11); *Хати ні доріхтував* (9, с. 38); *Смерти ні завдавайте; моци ні май* (9, с. 44); *Старих ні було дома* (9, с. 58); *Ні неси ту дрік* (9, с. 58); *Муки німа; ні дають горівочки* (9, с. 68) тощо. Виявлено також і вживання при запереченні знахідного відмінка, для прикладу, у гуцульському діалекті: *горівку ні пйеш* (9, с. 36); *географію, історію ні любить* (9, с. 38); *куповані баранчики ні треба їсти* (9, с. 55); *корову ні гонна була здоїти* (9, с. 57); *най корову ні бйе* (9, с. 58); *ні додала міні дві сотці* (9, с. 62); *би град ні бив городину* (9, с. 66); *ні клади там ручку* (9, с. 76); *ні траба кушіти ті кубаси* (9, с. 100); у бойківському: *коровай не пекли; гроші не дати; шоби не дав сестру; весіле не робили; двері не закривали; не знає її долю; не давали госьцям букетчики; не ставши нам могорич; не берут участь* (11); поодинокі випадки в лемківському: *За коханым крайом тугу мы не розведут* (5, с. 56); *А я робыв и гводне, и гночы, не зароблю три грайцары прецінь* (5, с. 81).

На акузативні форми при запереченні в південно-західному ареалі звернув увагу ще Є. Тимченко, уважаючи, що знахідний відмінок «возможенъ, но встрѣчается рѣдко, больше в пѣсняхъ по требованію

рифми или розміра, и то преимущественно въ крайнихъ западныхъ (австрійскихъ) говорахъ, по всей вѣроятности, подъ вліяніємъ словацкаго: *Ой легіні, легіники, та легіні для вас, Та не ходїт попід хати та ни робїт галас* (Е. Зб. XIX, с. 100); *Я не люблю ні скрипочку, ні тоту дудочку* (Камінне) (Ів., XVII, с. 110); *Чи не зостріну І чи не zobачу Свою вірную дівчину* (Гул. Арт., с. 26); *Прикрию слідочок, Щоб не розвіяв, А щоб не розсипав Буйний вітер пісочок* (Ів.)» [17, с. 155].

Паралельне вживання знахідного і родового при запереченні послідовно представлене в українській художній літературі: *Живе собі, як хоче, хоч і шкоди не робить нікому; А цюці не хочеш?; Не мала сили сказати ані словечка; Довгої драбини Даруся не мала – А Даруся і язик не проглігнула; Вона ніколи не палить тут свічку; Хай дурна її довбня болить, розколюється, але мову не вертає нізащо* (6), *Білизни не видно на фото; Щоб не псувати картинку в телевізорі; Не потребують повертати до себе увагу глупими вихватками; ...доки мене не розбирав сміх і я не губила нитку розмови* (4); *Ніколи ще Кузьма Лемеха не міняв свого товару; Хай яка буде вода, а нам і колін не сягне; Якщо з тебе буде таке роботайло, як щибетайло, тобі у базарний день ціни не складуть; А у мене мого ремесла ніхто не одбере; Але й сліду не найшли; Нізащо дорогу додому не знайде; І бігатимеш ти у вовчій подобі по лісах та болотах, покуль яка людина страх та відразу не переборе і не кине табе з жалю окраєць хліба* (3); *Вона і не могла подолати тієї звички; Аби не викликати жодних підозр; Та іншого виходу вже не бачив; Аби клопоту не мати; Тета не дасть йому спокою; Але жодної опіки Ярош не потребував; У поліцію українців не брали; Хоч і продовжував жити, але сенсу життя не бачив* (1); *Я не відривав погляду від цих борозен; Намагався зайвого разу не повертати до себе уваги; Тоді я ще не знав запаху дорогих парфумів; Чи не почую десь поруч звуку її кроків* (8); у сталих виразах: *не мати чим хребта (хребет) прикрити; не клади пальця (палець) у рот; не мати де голови (голову) прихилити; куди і ворон кості (кісток) не заносить; зорі (зірок) з неба не хапати; не склепляти / не склепити очей (очі) тощо* [див. також: 19, с. 71–75]; лише генетив виявлено в приказках: *Баб'ячої брехні не об'їдеши і на свині; Не терши, не м'явши, не їсти калача; Не було в куми запаски, аж глядь – кума в плахті походжає* (2). Натомість у граматиках та навчальних посібниках початку ХХІ ст. указано на нормативність лише уживання родового відмінка в заперечних конструкціях (див.: СУМ 2001; СУМ 2001; СУЛМ 2011 та ін.).

Слов'янські мови пішли різними шляхами щодо творення заперечних конструкцій: у західнослов'янській групі мов переважає родовий відмінок, у південнослов'янській – знахідний, а в східнослов'янській – непослідовне функціонування обох відмінків, а в окремих випадках – їх взаємозаміна. В українській мові віддавна існувала тенденція до співдії родового і знахідного відмінків у заперечних конструкціях, у яких вони між собою конкурували. Попри паралельне існування генетива й акузатива при запереченні в діалектах та в художній літературі, норма регламентує вживання лише родового відмінка. Незважаючи на бажання не розхитувати норми, питання використання акузатива в заперечних конструкціях залишається дискусійним.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Булаховський Л. А.** Вибрані праці: у 5 т. / Л. А. Булаховський. – К. : Наук. думка, 1977. – Т. II : Українська мова. – 627 с.
2. **Вихованець І. Р.** Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1971. – 110 с.
3. **Вихованець І.** Родовий відмінок / І. Вихованець // Українська мова : енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2000. – С. 518–519.
4. **Вихованець І.** Улюблений відмінок заперечних речень / І. Вихованець // Українська мова. – 2003. – № 2 (7). – С. 47.
5. **Вихованець І.** Знахідний відмінок / І. Вихованець // Українська мова : енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Укр. енцикл., – 2004. – С. 209–210.
6. **Граматыка** беларускай мовы / [рэд. : К. К. Атраховіч, (Крапіва), М. Г. Булахаў, П. П. Шуба]. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1962. – Т. I. : Марфілогія. – 680 с.
7. **Грамматика** русского языка. – М. : Изд-во АН СССР, 1954. – Т. II. : Синтаксис. – Ч. 1. – 703 с.
8. **Заневич О. Є.** Типи генітивних моделей при запереченні в українській мові XVI – I половини XVII ст. / О. Є. Заневич // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика : зб. наук. праць / гол. ред. Л. І. Шевченко. – К. : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2011. – Вип. 23. – С. 105–114.

9. **Зарудняк О. А.** Безприйменникові придієслівні конструкції з родовим відмінком в українських пам'ятках ділового письменства XIV–XVII ст. / О. А. Зарудняк // Наукові записки Ізмаїльського пед. ін-ту. – Ізмаїл : Ізмаїльський пед. ін-т, 1962. – Вип. 3. – С. 119–137.
10. **Іванович М.** Форма прямого додатка в заперечних конструкціях в українській і сербській мовах / М. Іванович // Проблеми слов'янознавства. – 2004. – Вип. 54. – С. 113–121.
11. **Ковалик І.** Заперечні речення в листах і універсалах гетьмана Богдана Хмельницького / І. Ковалик // Ковалик І. І. Питання українського і слов'янського мовознавства. Вибрані праці. – Львів ; Івано-Франківськ, 2008. – Ч. II / упоряд. З. Терлак. – С. 187–204.
12. **Крижанівська О. І.** Історія української мови: історична фонетика. Історична граматика : навч. посіб. / О. І. Крижанівська. – К. : Академія, 2010. – 248 с.
13. **Леонова М. В.** Сучасна українська літературна мова. Морфологія / М. В. Леонова. – К. : Вища школа, 1983. – 264 с.
14. **Перегінець М.** Синтаксичне вживання граматичних форм // Підвищений курс української мови / [за ред. Л. Булаховського]. – Х. : Рад. школа, 1931. – С. 191–240.
15. **Рим'як О.** Акузативні конструкції при запереченні в пам'ятках XVI – першої половини XVII ст. / О. Рим'як // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. праць. – Ужгород : Говерла, 2009. – Вип. 13. – С. 108–110.
16. **Словник-довідник** з культури української мови / [Гринчишин Д., Капелюшний А., Сербенська О., Терлак З.]. – [3-є вид., випр.]. – К. : Знання, 2006. – 367 с.
17. **Тимченко Е.** Функції генетива в южнорусской языковой области / Е. Тимченко. – Варшава : Типографія Варшавського учебного округа, 1913. – 278 с.
18. **Шевельов Ю.** Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953 рр.) / Ю. Шевельов ; упоряд. : Л. Белея, Л. Нуждак]. – К. : Темпора, 2012. – 664 с.
19. **Юносова В. О.** Варіантність відмінкових закінчень іменників у сучасній українській літературній мові / В. О. Юносова. – К. : Знання України, 2003. – 126 с.
20. **Dalewska-Greń H.** Języki słowiańskie / H. Dalewska-Greń. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN, 2002. – 665 s.
21. **Szober S.** Gramatyka języka polskiego / S. Szober; oprac. W. Doroszewski. – [4 wyd.]. – Warszawa : PWN, 1957. – 390 s.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

1. **Винничук Ю.** Танго смерті / Ю. Винничук. – Х. : Фоліо, 2012. – 379 с.
2. **Вирган І. О.** Російсько-український словник сталих виразів / І. О. Вирган, М. М. Пилинська. – Х. : Прапор, 2009. – 864 с.
3. **Дрозд В.** Листя землі : у 2 кн. / В. Дрозд. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2009. – Книга 1. – 703 с.
4. **Забужко О.** Музей покинутих секретів / О. Забужко. – К. : Факт, 2009. – 832 с.
5. **Лемківські пісні** / [уклад. М. І. Турко]. – Львів : Растр-7, 2009. – 164 с.
6. **Матіос М.** Солодка Даруся. Драма на три життя / М. Матіос. – Львів : Піраміда, 2005. – 176 с.
7. **Північно-східна Слобожанщина** (Новопсковський, Біловодський, Мілоський райони Луганської області) : матеріали фольклорно-діалектологічних експедицій / [упоряд. : Магрицька І. В., Семистяга В. Ф., Сікорська З. С., Чернописький М. Г., Шевцова О. В.]. – Львів : Вид. центр Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка, 2002. – 256 с.
8. **Роздобудько І.** Гудзик / І. Роздобудько. – Х. : Фоліо, 2007. – 222 с.
9. **Словник** гуцульських говірок Річки та Яворова : у 4 кн. / М. М. Астаф'єва, Г. В. Воронич. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014. – Кн. 1. – Скриптура перша : А–Ж. – 516 с.
10. **Тарасевич Б.** Сьпіванкы бабы Ольгы / Б. Тарасевич, Ю. Стариньській. – Лігниця, 2009. – 112 с.
11. **Хібеба Н.** Приватний архів експедиційних діалектних записів з Бойківщини, зібраних упродовж 1994–2015 рр.

Надійшла до редколегії 29.06.2016